

Inhoud

Vooraf 11

Deel I

De Europese crisis en de oorzaken ervan 15

Europa in de ‘Koude Vrede’ 17

De dubbele matrix van de Europese burgeroorlog 22

De oorsprong van het Europese populisme 29

Nationale verleiding: de Duitse kwestie *reloaded* 36

Deel II

De beslissing: terug naar de geschiedenis? 47

Europese geest versus geesteloosheid 49

Wat ons te wachten staat 58

Wie is het volk? 66

Deel III

De weg naar Europa 75

Europese *Vormärz* 77

De heropricting van Europa: *Politics tops Nation* 86

De grote hervorming, of: Europa oefenen 96

Tot slot 105

Bibliografie 110

Vooraf

De een noemt het een culturele strijd, de ander een burgeroorlog. In elk geval is Europa in beroering en zijn de Europese samenlevingen diep verdeeld. Tegenover elkaar staan enerzijds de zogenaamde identitaire bewegingen – van Marine Le Pen, Geert Wilders, Norbert Hofer of Frauke Petry –, die door hun vrouwbeeld, hun islamofobie of hun afwijzing van homoseksualiteit een reactionair wereldbeeld vertegenwoordigen en de bestaande Europese orde willen afschaffen; en anderzijds een Europees gezinde burgermaatschappij, gealarmeerde jongeren of bezorgde burgers als verdedigers van de Europese Verlichting in de geest van de erfenis van de Franse Revolutie. Het is geen controversse tussen landen, maar een politiek-ideologische strijd die al lang pan-Europees woedt.

In dit essay duid ik dat proces aan met het begrip ‘nieuwe Europese burgeroorlog’. Om elk misverstand bij voorbaat uit de weg te ruimen: nee, het gaat niet om situaties zoals in de burgeroorlogen in Syrië of Oekraïne. Het is nog behoorlijk rustig in Europa. En toch maken we een ongekende verbale wedloop mee. Marine Le Pen, FPÖ-leider Heinz-Christian Strache, of de grootste herriechoppers van de Alternative für Deutschland (AfD), Björn Höcke en André Poggenburg, nemen het woord ‘burgeroorlog’ al langer in de mond. Dat moeten we seri-

eus nemen, want het credo van de beroepsoptimisten dat het allemaal zo'n vaart niet zal lopen, is niet meer toereikend.

In de Europese burgeroorlog staan verliezers van de globalisering tegenover de winnaars ervan, stedelijke centra tegenover het platteland, jong tegenover oud, arm tegenover rijk, en identitairen tegenover kosmopolieten. Er doet zich een bijna prerevolutionaire situatie voor, die niets meer te maken heeft met het klassieke politieke schema van links en rechts, maar wel met het paradigma van de burgeroorlog, namelijk: de overheersten tegenover de overheersers, of gewoon het 'volk' tegenover de elite. Anders geformuleerd: de Europese nationale staten vallen als politiek lichaam uiteen.

Dit moment van de grootste Europese crisis sinds de oprichting van de EU zou het begin van een nieuw Europa kunnen worden, waarin de Europese nationale staten tot een nieuwe politieke eenheid samensmelten, omdat de Europese burgers, ongeacht de Brusselse instituties, die politieke eenheid op een nieuwe leest schoeien. Vaak gaan burgeroorlogen aan een grote eenwording vooraf: zo was het in 1865 in Amerika en in 1847 in Zwitserland. De vrede in Europa kan bewaard worden mits we dat proces nu in eigen hand nemen in plaats van het te ontkennen of lijdzaam te ondergaan. Europa is in staat om een omwenteling in vreedzame banen te leiden, dat hebben we in 1989 gezien.

Als we de verbrekking van Europa die we nu mee maken, de ontbinding van de Europese nationale staten, juist interpreteren, namelijk als overgang van de ene aggregatietoestand naar een andere, dan kunnen de rechtspopulisten ons een zware taak uit handen nemen door de

nationale staten, die ze beweren te verenigen, de facto te splijten en daarmee te gronde te richten. Daardoor wordt het mogelijk de nationale staten, die intussen al een groot deel van hun werkelijke soevereiniteit verloren hebben, op de Europese kaart uit te gummen. Prima, want die moeten weg! Je zou ironisch willen zeggen dat het Europese rechts-populisme, dat een reactie is op het hyperventilerende neoliberalisme en de verkeerde constructie van de euro, nu misschien de prognose van Friedrich Engels in vervulling doet gaan dat het kapitalisme leidt tot het ‘afsterven van de staat’.

Laten de populistten dat afbraakwerk dus maar verrichten. In een democratisch Europa, waarin de burgers inderdaad de soeverein van het politieke systeem zijn, is voor nationale staten geen plaats. Europa is ondenkbaar zonder de vastberaden afwijzing van de nationale staat als vermeende drager van de soevereiniteit. Het is zaak dat voortdurend in gedachten te houden.

De Europese burgers moeten niet verstard als een konijntje voor de slang van het rechts-populisme blijven zitten, maar zelf de scepter ter hand nemen en gebruikmaken van de vernietiging van de staat door de populistten. Ze moeten een emancipatorisch proces op gang brengen, dat een verenigd Europa grondvest op het beginsel van de algemene politieke gelijkheid van alle burgers en waarin vrijheid en gelijkheid een nieuwe verhouding aangaan. Ik noem dat proces de ‘Europese *Vormärz*’* – een *road map* voor iedereen die diep bezorgd is over de huidige ontwik-

* *Vormärz*: Aanduiding van de jaren voorafgaand aan de revolutie van maart 1848 in Duitsland. In die tijd werden de revolutionaire en democratische krachten sterker.

kelingen. Motto voor die politieke heroprichting van Europa moet zijn: één markt – één munt – één democratie. Alleen zo'n proces kan een einde maken aan de Europese burgeroorlog en aan het kwaad van het rechts-populisme, dat zich nestelt in de nationale staat. De hoofdstelling van dit boek is dat er voor die weg in heel Europa een grote meerderheid is – met de nadruk op héél Europa: het politieke veld moet daarvoor geherstructureerd worden. Dit strijdschrift moet er een bijdrage aan leveren dat er eindelijk écht over Europa wordt gediscussieerd.

DEEL I

De Europese crisis en de
oorzaken ervan

Europa in de ‘Koude Vrede’

‘Eeuwige vrede op ons continent, er is geen alternatief voor Europa – dat is gewoon niet meer houdbaar.’

Frank-Walter Steinmeier

Er heerst onenigheid in Europa. Het continent bevindt zich in de ‘Koude Vrede’ – een hete oorlog tussen EU-staten lijkt onmogelijk en de Koude Oorlog is voorlopig voorbij. Europa lijkt een makkelijke buit te worden voor Poetin of de terreur van IS. Het raakt versnipperd door invloeden van buitenaf, waar het – van Turkije via Oekraïne tot en met de oorlog in Syrië – amper iets tegenover kan stellen, vooral één ding niet: eenheid. Europa faalt vooral door eigen schuld.

De leuze ‘Nooit meer oorlog’, steeds weer bezwerend uitgesproken door de Europese grondleggers tot en met de hedendaagse politici, klinkt hol tegenover de ‘Koude Vrede’ binnen Europa en de gespannen verhouding met de buitenwereld. Het Europese vredesverhaal is in dubbele zin wormstekig geworden. Het zijn het kolossale mismanagement van de eurocrisis en daarna de vluchtelingencrisis geweest die de politieke verdeeldheid en de sociale, economische en culturele onenigheid in Europa hebben verergerd en waaraan de EU nu ten onder dreigt te gaan; de onenigheid kan tot een burgeroorlog uitgroeien.

Europa is diep verdeeld in noord en zuid, oost en west. Maar dat niet alleen. Ook de nationale samenlevingen zijn verdeeld – en door die verdeeldheid zijn de staten totaal niet bij machte Europees te handelen.

Het zijn niet de afzonderlijke fenomenen die angst aanjagen, het is het samengaan van alle crisisverschijnselen dat een voorproefje geeft van de Europese burgeroorlog: werkloosheid, individualisme, de neergang van traditionele religies, demografische veranderingen, fundamentalisme, terreur, migratie en vluchtelingen, toenemende armoede, drastische achteruitgang van het onderwijs, criminaliteit, polarisering tussen arm en rijk. Overal in Europa komt daar de confrontatie bij tussen de ‘elite’, de oligarchische kaste van de politici, en ontevreden populistten die claimen ‘het volk’ te zijn. De zich aftekenende Europese burgeroorlog is de facto een transnationale strijd om de verdeling van hulpbronnen én een culturele strijd, die beide op nationaal niveau niet meer op te lossen zijn. Voor de oplossing heeft de EU geen instrumentarium, reden waarom ze eraan te gronde gaat – en de Europese democratieën meesleept in haar val.

In de pers doen spookverhalen de ronde over een ‘Weimarperiode’ in Europa. Bij Franse diners wordt er gefluisterd over de *guerre civile*, en de hoeveelheid tanks tijdens de *Nuit Debout* op de Place de la République in Parijs in het voorjaar van 2016 was een duidelijk signaal. In Brussel patrouilleren militairen, in Duitsland wordt gediscussieerd over de inzet van het leger in eigen land. Frankrijk kende twee jaar lang de noodtoestand, op het Gare du Nord was meer politie aanwezig dan op het vliegveld van Bogota. Er wordt nu wel steeds bezwerend gesproken over de burgermaatschappij, maar dat kan niet verhullen dat er

allang een sluipende militarisering van de Europese samenlevingen aan de gang is. Op de voedingsbodem van de discussies over angst en veiligheid gedijt de bewakingsstaat.

‘De moleculaire burgeroorlog begint heel onopvallend, zonder enige mobilisatie,’ schreef de Duitse essayist Hans Magnus Enzensberger al in de jaren negentig, toen de huidige crisis van Europa ook in de ergste nachtmerries niet voorstelbaar was. Nu is ze er dan, en daarmee is er een nieuwe aggregatietoestand van het politieke leven ingetreden waarin alles lijkt te vervagen – recht, veiligheid, orde, gezaghebbende opinies en waarheden, en morgen misschien vrede, vrijheid en democratie, kortom, alles wat ons in Europa dierbaar is. *De wereld van gisteren* van Stefan Zweig is weer een bestseller.

‘Elk tijdperk is regelrecht van God,’ schreef Leopold Ranke. In dat opzicht herhaalt de Europese geschiedenis van 1914 tot 1945 zich niet. Niets uit die dagen is serieus te vergelijken met de huidige situatie in de EU, noch de maatschappelijke, economische of politieke structuur, noch de historische of mondiale context. En toch zijn er parallellen met de eerste helft van de twintigste eeuw: een pijlsnelle technologische ontwikkeling – wat nu internet en robots zijn waren destijds telegraafpaal en vliegtuig – en een groeiend aantal verliezers van de modernisering: in die tijd de massa landarbeiders en de door de industrie verdreven ambachtslieden, nu de ongeschoolde werknemers uit de onderste lagen van de bevolking. En niet in de laatste plaats een ‘crisis van de mannelijkheid’: wat destijds de eerste afbraak van het patriarchaat was door het vrouwenkiesrecht, is nu de eis betreffende 40 procent vrouwen in directie en bestuur. ‘Mannelijk’ is na ‘onder-

wijs' de op een na belangrijkste factor bij de rechts-populistische stemmers. In zijn boek *Mannenfantasie* beschreef de Duitse socioloog Klaus Theweleit al in de jaren zeventig indringend dat nationalisme, militarisme en fascisme niet in de laatste plaats een reactie op de eerste vrouwenbeweging waren. Ook vandaag de dag gaat het vooral bij jonge mannen weer om veiligheid en een patriottisch bastion, gepaard gaand met het verlangen naar een sterke leiding. In Europa, inclusief Duitsland, neemt volgens enkele studies het aantal mensen toe dat de democratie niet meer beschouwt als de beste staatsvorm. Als de toekomst wordt wat een toenemend deel van de jeugd wil, dan ziet het er niet goed uit voor de democratie in Europa.

In internationaal verband ziet het er niet veel beter uit: het woord oorlog is weer salonfähig geworden en heeft zijn intrede gedaan in officiële toespraken. 'It seems as if the world is preparing for war,' zei Michail Gorbatsjov onlangs in *Time Magazine*, en Europa doet mee. De defensiebegrotingen worden pijlsnel verhoogd en met posters en speciale acties worden weer rekruten geworven. Het dringt steeds duidelijker tot het publieke bewustzijn door dat de langste Europese vredesperiode ten koste is gegaan van derden. De oorsprong van de huidige crises ligt in de koloniale tijd en in postkoloniale Europese of westerse interventies. De langetermijnevolgen van een mislukte modernisering in vooral de Arabische wereld, waarvan de oorzaken gezocht moeten worden in de negentiende en twintigste eeuw, bereiken nu Europa. Al naargelang hoe er geteld wordt, zijn er de laatste zestig jaar zo'n 285 oorlogen en conflicten in andere delen van de wereld geweest. De EU, die zich graag als vredesmacht ziet en zich vastgelegd heeft op een buitenlandse politiek